

Ett storverk om judarna i Norge

Svante Hansson

Paris

Med *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år* har Oskar Mendelsohn skapat ett storslaget monument över den judenhet han tillhör. Arbetets första band utkom redan 1969, och är ännu tillgängligt i en nyutgåva. Det andra bandet publicerades 1986. Tillsammans omfattar de båda delarna en text- och bildmassa på 1362 sidor i stort format. I Mendelsohns tappning fyller de norska judarnas historia alltså fem "normala" volymer. För att åstadkomma detta har författaren gått igenom en mycket stor del av det tryckta material, inklusive dagstidningar, där uppgifter av intresse möjligen kunde stå att finna, mängder av handlingar i offentliga och privata arkiv samt inhämtat uppgifter från en mängd informanter. Det är alltså fråga om en enorm arbetsinsats, som utförts vid sidan av en mängd andra arbetsuppgifter utanför och—särskilt på senare år, efter författarens pensionering—inom ramen för den organiserade judiska minoriteten i Norge.

För att ge en uppfattning om verkets rika innehåll kan det vara intressant att antyda vad de hypotetiska "fem normala volymerna" skulle omfatta. Den första, som skulle täcka tidsperioden fram till 1851, skulle omfatta kapitel I–X, till och med sidan 275 i det föreliggande arbetets första band. Där skildras tidiga judiska kontakter med Norge (kap I); den i flera andra hänseenden framstegsvänliga Eidsvoll-författningens (1814) förbud mot judisk bosättning och dess konsekvenser (kap II–III); dik-taren Henrik Wergelands långa och intensiva

kamp mot detta förbud (kap III–IX); samt förbudets upphävande—dock först efter Wergelands död—(kap X).

"Volym två" (kap XI–XIX), s 276–583 i första bandet) skulle skildra de judiska församlingarnas uppkomst och i Oslo och Trondheim och utvecklingen fram till 1933. Bortsett från ett kapitel om dissenterlagstiftningen (kap XII) och det första världskrigets konsekvenser (kap XVII) lägger framställningen här tonvikten vid den judiska minoritetens inre utveckling, en "hembygdsskildring" om man så vill. De förhållanden som skildras väckte ofta starka känslor hos de inblandade men fick inte några större konsekvenser för samhället i stort—vilket naturligtvis inte hindrade en del antisemiter att i vanlig ordning tala om judisk övermakt på diverse områden.

Den relativa idyllen bröts vid nazisternas maktovertagande i Tyskland 1933. Det var visserligen inte många judiska (eller andra) flyktingar som fick komma till Norge, men minoritetens ställning blev mer utsatt. Och den 9 april 1940 kom tyskarna. Ockupation, deportation och förintelse dödade 42 % av den norska judenheten eller 758 personer, kanske ytterligare någon eller några. Endast 25 av de deporterade överlevde. 925 personer lyckades ta sig till Sverige, några flydde västerut och ett litet antal blev kvar i Norge. Skildringen av onskans tid omfattar kap XX (s 584–663) i band 1 och kap XXI–XXIII (tom s 335) i band 2. I det hypotetiska fembandsverket skulle den

fylla delarna tre och fyra. Det stora kapitel XXI är i sin tur indelat i 15 underkapitel med rubriker som "Propaganda mot jødene" (3), "Jødene i Norge deporteres. Fangemishandling på Grini" (7), "Auschwitz" (9), "Tyskernes och NS' ansvar" (12, ett ganska kort men synnerligen innehållsrikt kapitel där författaren väger ockupationsmaktens och Quislingregeringens "insatser" mot varandra), "I dekning og flukt" (13) och "I Sverige og hjem till Norge igjen" (15). Kapitel XXII skildrar menigheternas återuppbyggnad efter kriget och kap XXIII de rättsliga uppgörelserna, som väl för övrigt inte heller i Norge kan sägas ha genomförts med ett helt tillfredsställande resultat.

Efterkrigstiden skulle vara ämnet för en femte och sista volym; i det föreliggande arbetet utgör denna skildring kap XXIV—med tre underkapitel, bland annat ett om "Jødene i etterkrigstidens litteratur" där författaren på sju ton sidor kommenterar flera hundra titlar, praktiskt taget allt med judisk anknytning som publicerats i Norge, i original eller översättning. "Hembygdsskildringen" fullföljs i underkapitel XXIV:1 samt i kap XXV, medan underkapitel XXIV:2 främst ägnas åt den norska debatten i ämne av judiskt intresse, inte minst inställningen till staten Israel, som självfallet spelar en betydande roll i den norska judenhetens liv i dag.

Innehållet i andra bandets två avslutande kapitel, XXVI om judiska föreningar, institutioner och pressorgan samt XXVII med judisk befolkningsstatistik skulle ha fördelats över de olika volymerna i "fembandsupplagan".

Framställningen är genomgående mycket väldokumenterad. I första bandet är hänvisningarna till stor del inarbetade i den löpande texten; det finns dock, om jag räknat rätt, 281 fotnoter, ofta med kompletterande upplysningar. I det andra bandet, där noterna samlats i slutet av boken, uppgår antalet hänvisningar till 805. Båda banden innehåller litteraturförteckningar; däremot saknar man samlade förteckningar över det otryckta källmaterialet.

Antalet judar i Norge nådde sin toppunkt omkring år 1920; folkräkningen för detta år anger 1457 "mosaiske trosbekjennere". Tusentalet nåddes kort före 1910 för att 1942 åter sjunka

under denna siffra, som därefter aldrig mera uppnåtts. Det är alltså ingen stor judenhet Mendelsohn skildrat. I själva verket är hans arbete säkert den förhållandevis största judiska landshistoria som någonsin skrivits. Detta har medgivit en oerhörd detaljrikedom och det är inte alltid lätt att urskilja de väsentliga aspekterna av utvecklingen. Läsaren bör därför ta god tid på sig och gärna stärka sig med en promenad då och då för att få ett perspektiv på skildringen och, så att säga, få syn på den skog som de många träden utan tvivel bildar, men som författaren inte är särskilt angelägen om att framhäva. Hans sammanfattande kommentarer är utomordentligt sparsamma.

Samtidigt har detaljrikedomen sina kompensationer. Den helhet som framträder blir aldrig schematisk, nyanserna tillåts komma till synes. Och med hjälp av en klar och redig disposition—det stora kapitlet XXI om förföljelser, deportation och flykt är i det hänseendet förebildligt—en utomordentlig, analytisk innehållsförteckning samt sammanlagt 64 sidor med sak- och personregister kan en läsare med intresse för speciella problem eller upplysningar snabbt orientera sig. Författaren har, också i detta hänseende, lagt ner ett enormt arbete till läsarens fromma.

Vid skildringen av krigstiden har författaren ställts inför ett metodologiskt och psykologiskt problem av stor betydelse. Det är inga anonyma människor som drabbas av förföljelserna. Det är han själv, hans familj, vänner och bekanta. En del klarar sig medan andra, också bland hans allra närmaste, hamnar i Auschwitz. Hur förhåller man sig till detta? Mendelsohn har valt den objektiva återhållsamhetens väg. Fakta får i stort sett tala för sig själva. Blott vid ett par tillfällen låter författaren sin privata smärta lysa igenom. Detta stämmer i och för sig väl överens med det framställningssätt som genomgående präglar hans arbete, men man frågar sig ändå vilka data som därigenom utmönstrats och vilka av tragedins dimensioner som fått en kanske alltför distanserad belysning. Objektivitet är ett nödvändigt och sannolikt ouppnåeligt ideal, men själva objektiviteten kan måhända någon gång bli sin egen fiende.

I framställningen av efterkrigstiden finns en objektivitetsbrist av annat slag. Det är uppenbart, och författaren har inte lyckats dölja det, att Oskar Mendelsohn spelat en framträdande roll i den norska judenhetens liv under denna period. Exakt vad han betytt går inte att avgöra. Men att han inte bara varit dess historiker framgår, trots den sympatiska återhållsamheten, med stor skärpa.

Jødenes historie i Norge gjennom 300 år är ur alla tänkbara synpunkter ett storverk. I sitt ämne kommer den att förbli standardverket, som ingen kan gå förbi. Man kan säkert, som

Per Ole Johansen i sin bok om de norska ämbetsverkens attityd till judarna under och omedelbart efter första världskriget, här och var hitta frågor som är värda ett specialstudium. Man kan nog också, till exempel genom att anlägga ett komparativt perspektiv, i vissa hänseenden fördjupa bilden. Men det är inte troligt att den därigenom skulle förändras på något väsentligt sätt.

Oskar Mendelsohn
Jødenes historie i Norge gjennom 300 år.
1-2. Oslo 1969; 1986 Universitetsforlaget
ISBN 82-00-07-691-1

Recensioner/Reviews

Gösta Lindeskog

Das jüdisch-christliche Problem. Randglossen zu einer Forschungsepoche. Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 9. Almqvist & Wiksell International Uppsala 1986. 241 s ISBN 91-554-1915-1

Gösta Lindeskog (1904–1984), professor i nytestamentlig exegetik vid Åbo Akademi från 1964 till 1974, ägnade en stor del av sin vetenskapliga verksamhet det "judisk-kristliga" problemet, som han granskade ur exegetisk synvinkel. Grunden lades i dissertationen *Die Jesusfrage im neuzeitlichen Judentum* (1938, omtryckt 1973). Den nu posthumt utkomna boken kan gälla som Lindeskogs testamente.

Lindeskog arbetade på manuskriptet ända till sina sista livsdagar och hann just avsluta det och även skriva förordet. Så kunde Karl-Johan Illman och Nils Martola som utgivare begränsa sig till det tekniska. Martola har sammanställt en värdefull bibliografi, som täcker mera än de anförda arbetena.

Verket omfattar tretton kapitel av olika längd: 1. Prolegomena. 2. Den tidiga judendomen med dess riktningar. 3. Juden Jesus. 4. Året 70 och dess följder. 5. Judekristendomen. 6. Paulus. 7. Deuteropaulinismen. 8. Messianologi och kristologi. 9. Kristianisering—rejudaisering—judaisering. 10. Judisk och kristen liturgi. 11. Antijudaism i Nya Testamentet. 12. Teodicéproblemet. 13. Dialogen.

Författaren betecknar själv sina reflexioner som *Randglossen*—en *understatement* som utgivarna med rätta tolkar som ett uttryck för hans personliga anspråkslöshet. Det måste emellertid medges, att boken delvis svävar mellan en kommenterad materialsamling och en monografi. Tankegången utvecklas ofta något impressionistiskt med en mängd citat, och det finns en hel del upprepningar. Författaren antyder riktningen av sin argumentering, men lämnar de egentliga slutsatserna till läsaren.

Lindeskog betonar, att Jesus inte ville grunda en ny religion. Han var en reformator och en karismatisk helbrägdagörare (G. Vermes), som förkunnade Guds rike. Judiska forskares *Heimholung* av Jesus och den kristna exegetikens nyare återvändande till den historiske Jesus konvergerar i bilden av juden Jesus. Konflikten över Jesus har vikit för ett betonande av det gemensamma. Ett värtaligt tidens tecken är Schalom Ben-Chorins tal om den korsfäste Jesus som symbol för det *judiska folkets* lidande—ett yttrande, som Lindeskog godkänner till fullo.

Det långa kapitlet om "judekristendomen" är också ett av de intressantaste. Lindeskog redogör för den traditionshistoriska forskningens nyaste rön och pekar på förekomsten av breda "judiska" skikt inom Nya Testamentet, framför allt i Logia-källan, i Matteus' och Lukas' särstoff (det förra behandlas inte, kanske därför att det är så välbekant), i Apostlagärningarna, i den förmodade grundskriften till Johannesevangeliet (G. Richter) samt i Jakobsbrevet (59–71). I dessa skikt härskar ännu en teocentrisk "messianologi", som är fullt förstäelig från rent judiska utgångspunkter, i motsats till den högkristologi som blev ortodox i kristendomen men som en jude bara kan anse som paganisering (131). Från den nytestamentliga judekristendomen går en linje till några apostoliska fäder, men också till den pseudoklementinska romanen. Med Schoeps hävdar Lindeskog, att de "predikningar av Petrus" som använts i romanen står i kontinuitet med den urkristna jerusalemska traditionen (77–82). Tragiskt nog ansågs dessa judekristna, "ebjoniterna", som kättare både av judendomen och den katolska kyrkan. I den judisk-kristna dialogens tid skall de emellertid ägnas ökad uppmärksamhet (82–84).

Det är lätt att instämma i huvudlinjerna i Lindeskogs bild av den historiska utvecklingen. Man kan emellertid fråga, om inte Paulus får

en för stor roll i dramat. Lindeskog anser Paulus som kristendomens egentliga grundare (85). Det är riktigt, att den rollen passar Paulus mycket bättre än Jesus. Även om Paulus själv ville förbli en jude, kom han dock faktiskt att ändra judendomens väsen och struktur och att avskaffa lagen med hjälp av en skenbart judisk skriftutläggning (86). Men Paulus förblir i Lindeskogs framställning en alltför isolerad gestalt. Hans teologi föll ju inte ned som en blixtnedfall från klar himmel, utan förbereddes av en hellenistisk-judekristen teologi, som Stefanusgruppen och senare väl församlingen i Antiokia företrädde. Det var väl de som först bröt med en del av lagen; just därför "förföljdes" de av farisén Paulus. Man kan på goda grunder anta, att det var de som först tillämpade den judiska visdomsspekulationen på Jesus, vilket snabbt ledde till att Jesusrörelsen kom att avgränsa sig mot judendomen (jfr 132-133). Paulus hänvisar till Jesu preexistens i färdiga formler; det ser inte ut som om han vore skaparen av dem. Den nya sektens skilsmässa från moderreligionen synes ha haft sina rötter i de problem som dessa hellenister haft med toran och halakan i sin hedniska omgivning i diasporan.

I slutkapitlet redogör Lindeskog på ett imponerande sätt för utvecklingen från konflikt till dialog i förhållandet mellan judar och kristna. Med rätta anser han dialogen som en nödvändighet för båda parter. Han döljer inte sin sympati för reformförsök inom den kristna dogmatiken. Teologer som Hans Küng och John Hick får komma fram som talesmän för en rejudaiserad kristologi *von unten her* (27-29, 191-192). Den västerländska syntesen av kristendom och grekiskt tänkande har tagit en ända och borde vika för en global religiös vision. Detta är möjligt endast om man uppger en bokstavlig förståelse av den ojudiska inkarnationsläran (192). I en sann ekumenisk anda stimulerar Lindeskogs provokativa men välgrundade reflexioner läsaren att söka sina egna svar.

Heikki Räisänen

Svante Hansson

Myten som vapen. Antisemitism, antisionism - två folks dröm om ett land. Askelin & Hägglund 1986. 87 s. ISBN 91-7684-115-4.

Orsaken till att Joan Peters' sexhundrasidors bok *From Time Immemorial* (New York 1984) blev så häftigt debatterad var tydligen att hon drog fram nytt eller för de flesta okänt material och menade att det var av den art att det måste påverka inställningen till konflikten mellan Israel och arabstaterna. Själv frångick hon sin tidigare propalestinska inställning till förmån för en otvetydigt proisraelisk. Hon hävdade att den bild massmedia—också i västvärlden—ger av konflikten i stort sett följer den arabiska versionen. Men det finns material som om det bleve allmänt känt och om man skulle dra de rätta slutsatserna därav radikalt skulle underminera de arabiska anspråken på det forna brittiska mandatet.

Fil. kand. Svante Hansson, medgrundare av Sällskapet för judaistisk forskning och tidigare redaktör för denna tidskrift, har i en uppsats tagit upp Joan Peters' bok och den debatt den gav upphov till till närmare granskning. Han har inte studerat primärkällor men nog kompletterat bilden av konfliktens nuläge med ett längre historiskt perspektiv. I en andra uppsats granskar han termerna "antisemitism" och "antisionism" utifrån den användning de har fått i nutiden igen kompletterat med ett vidare historiskt perspektiv: vilka äldre diskussioner och användningar av dessa termer borde beaktas när man använder dem? Förordet till boken har skrivits av förutvarande, mångåriga rektorn för Uppsala Universitet, Torgny T. Segerstedt.

I sin bedömning av Palestina-konflikten ger Svante Hansson ett slags syntes mellan de extrema ståndpunkterna. Han kan ge Joan Peters rätt i t.ex. att en stor del av de judiska invandrarna från arabländerna åren efter staten Israels grundande måste betraktas som flyktingar. Ovedersägligt tycks också vara att det skedde en arabisk invandring till de områden av Palestina som judarna först koloniserat och

uppodlat. Men han kan inte gå med på hennes försök att begränsa användningen av termen "arab" till att gälla sådana som etniskt härstammar från den arabiska halvön, därifrån de muslimska erövrarna ursprungligen kom. Han menar att en arabisk och palestinensisk identitet småningom växte fram bland etniskt icke homogena befolkningsgrupper. Det är inte frågan om något artificiellt som man uppfann i samband staten Israels uppkomst. Talet om "historiska rättigheter" till landet är inte övertygande i någondera partens mun, just därför att de demografiska förhållandena växlat under historiens lopp och den nationella identitetskänslan i varje fall och på båda håll är relativt sena företeelser.

Med stöd av nyktra och historiskt bättre grundade undersökningar av t.ex. Bernhard Lewis och Yehoshua Porath försöker Svante Hansson rätta till balansräkningen, som dock kvarlämnar en icke obetydlig nettovinst för Joan Peters. Hon har visat på ovädersågliga fakta, men gått för långt, nyomvänd som hon var, och bytt ut en gammal myt mot en ny.

I sin andra uppsats visar Svante Hansson att man borde vara mycket försiktigare och mera nyanserad, när man talar om "antisemitism" och "antisionism". Som åskådningsmaterial använder han dels helt aktuella händelser som t.ex. Nansen-kommittens Hearing i Oslo 1983 och FN-resolutionen om sionismen som en form av "rasism" 1975. Men speciellt i fråga om "antisionism" visar han på flera judiska former för motstånd mot sionismen, t.ex. inom bolsjevismen, bundismen, den religiöst motiveerade antisionismen osv.

Svante Hanssons gränsdragningar mellan de olika formerna av antisemitism och antisionism är nyttiga och välavvägda. Han visar också att det i vår tid inte alls är så enkelt att skilja de båda företeelserna från varandra. Kritik av staten Israels politik, t.ex., behöver ju som sådan vara varken det ena eller det andra. Men om man hävdar, vilket många arabledare gör, att judarna inte är ett folk och inte har någon rätt till nationellt självbestämmande, har det som man ger ut för att vara "antisionism" redan slagit över i traditionell "antisemitism". Detta kommer enligt Svante Hansson fram på två sätt: dels däri att man bestrider det le-

gitima i något som är viktigt för den judiska identiteten, att betrakta sig som ett folk, dels däri att man använder sig av gamla antisemitiska argument, som egentligen borde vara oanvändbara efter nazismens fall.

Boken är välskriven och lättillgänglig. Författarens gedigna kunskaper i historia, statsvetenskap och sociologi kommer väl till användning. Några tryckfel stör och kan ge upphov till missförstånd: "eller" i st.f. "efter" i rubriken på s. 75, men rätt i innehållsförteckningen; ett "inte" på s. 86 har fallit bort så att satsen får motsatt innebörd. Men sådant kan inte förta intrycket av att vi har att göra med en nyttig och välavvägd orientering och begreppsutredning som man gärna ville sätta i handen på lärare och folkbildare, förutom alla andra som med beklagande konstaterar att de inte själva har tid att läsa den relevanta litteraturen. Svante Hansson har m.a.o. gjort oss en tjänst genom att ge ut dessa föredrag i tryck.

Karl-Johan Ilman

Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684–1984. Udgivet af Selskabet for dansk jødisk historie i anledning af 300-året for grundlæggelsen af Mosaisk Troessamfund. København 1984. C.A. Reitzels Forlag 373 s
ISBN 87-7421-434-9

Blüdnikow, Bent

Immigranter. De østeuropæiske jøder i København 1904–1920. København 1986. Borgen
ISBN

Det Mosaiske Troessamfund i Köpenhamn firade sitt 300-årsjubileum 1984. Till födelsedagen gratulerade Selskabet for dansk jødisk historie med det rikt illustrerade samlingsverket *Indenfor Murene. Jødisk liv i Danmark 1684–1984*, med förutvarande riksarkivarien Harald Jørgensen som redaktör och Bent Blüdnikow

som bildredaktör. De danska judarnas historia skildras i nio uppsatser av sammanlagt tio författare. Huvudvikten ligger vid 1800-talet, som upptar nära 200 av bokens 373 sidor. Som alltid i sådana sammanhang är bidragen av skiftande kvalitet. En bidragande orsak härtill är antagligen att forskningen på området är fragmentarisk. Detta är emellertid inte lätt att avgöra, eftersom boken saknar både notapparat och käll- och litteraturförteckning. En allvarlig brist.

Den historiska ramen tecknas i de två första uppsatserna—Blüdnikow och Jørgensen om tiden fram till emancipationen 1814 samt Merete Christensen och Brita Syskind om resten av 1800-talet—samt i den avslutande uppsatsen om 1900-talet av Bent Melchior. De resterande bidragen tar upp särskilda frågor: Litteratur, både dansk-judisk och dansk om judiska förhållanden (Niels Birger Wamberg); judar i vetenskap (Lorenz Rerup), press och politik (Jens Chr. Manniche); och näringsliv (Per Boje). I den sistnämnda uppsatsen görs vissa försök att höja analysen från det person- och företagshistoriska till ett mer generellt plan. Vidare en skildring av judarna under den tyska ockupationen (Jørgen Hæstrup) samt en uppsats om den östjudiska immigrationen (Blüdnikow).

Blüdnikows uppsats var en preliminär rapport från ett större forskningsprojekt, som han nu avrapporterat i boken *Immigranter. De øst-europeiske jøder i København 1904-1920*. Efter ett par inledande kapitel om judarna i Ryssland och Danmark behandlas invandrarnas liv i fyra stora kapitel. En socialhistorisk framställning av immigranternas levnadsförhållanden (sysselsättning och inkomster, bostadsförhållanden, religion och traditioner, hälsotillstånd, utbildning och social mobilitet), ett kapitel om gruppens inre organisation (kulturella, politiska och fackliga organisationer samt ungdomsklubbar och ungdomsproblem), en skildring av den judiska församlingens hållning till immigranterna, där den vanliga ömsesidiga misstron tydligt framgår, samt ett kapitel om myndigheternas inställning till immigranterna och, även om det inte framgår av rubriken, invandrarnas hållning till myndigheterna. Före epilogen, som på några sidor skisserar den se-

nare utvecklingen, lämnas även plats för ett kort kapitel om en rabbin med nära anknytning till immigranterna, närmast ett appendix till kapitlet om invandrargruppens inre organisation.

Författaren har endast i begränsad utsträckning kunnat bygga på traditionellt historiskt källmaterial. Myndigheternas och den judiska församlingens hållning belyses i arkivens handlingar, men invandrarna själva har inte lämnat mycket material efter sig. Blüdnikow har kompletterat dessa källor med en serie intervjuer. Som han själv påpekar i en källkritisk diskussion är detta material svåränvänt—vilket värde kan man tillmäta utsagor av människor i åldersgruppen 80-91 år om händelser som ligger 60 till 80 år tillbaka i tiden? Det förefaller dock som om materialet utnyttjats med gott omdöme: Skildringen ger genomgående ett vederhäftigt intryck.

Boken, som i sin helhet kan sägas vara ett värdefullt tillskott till nordisk judisk historia, berikas ytterligare av det utomordentliga bildmaterial som författaren lyckats samla in. Blüdnikow påpekar att fotografierna inte får uppfattas som realistiska dokument, men de säger ändå en hel del om immigranternas förhållanden och är, inte minst, nöjsamma att betrakta.

Svante Hansson

Karl-Johan Illman, Tapani Harviainen
Judisk historia. Religionsvetenskapliga skrifter. 14. Åbo Akademi. Åbo 1986. 145 s. ISBN 951-649-267-3

Den anspråkslöst hållna boken *Judisk historia* utgör en inspirerande läsning för alla intresserade, den kvalificerade publiken inräknad. Förvisso finns det numera gott om monografier i judisk historia, det finns också omfattande allmänna kursböcker, men dessa är avsedda för en begränsad krets av specialister i ämnet, och det är endast ett fåtal som nuförtiden kan kosta på sig en genomgång av 11 band av Graetz eller 10 av Dubnow, i all synnerhet som ingen av dem

behandlar 1900-talets problem. Samtidigt kan vi hos den breda allmänheten iaktta ett ständigt växande intresse för det judiska fenomenet i världshistorien, ett intresse som inte möter något gensvar från historikernas sida. Följden är att det råder en brist på lämplig lektyr att rekommendera en studerande eller en bildad person, som skulle vilja skaffa sig allmänna kunskaper i judisk historia.

Karl-Johan Illman lyckas i sin nyutkomna bok skapa en överskådlig och samtidigt vetenskapligt avvägd bild av *judisk historia*. Boken kan rekommenderas både för de allmänintresserade och för dem som avser att fördjupa sig i ämnet. Eftersom författaren huvudsakligen har teologiestuderande i sikte, begränsas innehållet till den tid, då kristendomen, några decennier efter sin uppkomst, skilde sig från judendomen med den följd att de båda två gick sina egna vägar. Trots detta omfattar boken nästan två tusen år. Man bör också minnas att den judiska historien innehåller en väsentlig komplikation: den utspelas nästan ständigt i ett samspel med andra samhällen och utgör en del av deras historia, samtidigt som deras historia återspeglas i judarnas öde.

Boken är uppdelad i ett förord, fem kapitel, alla författade av Karl-Johan Illman, en speciell uppsats om "drag ur den finska judenhetens historia", skriven av Tapani Harviainen, samt ett appendix, betitlat "Den judisk-kristna dialogen idag". Karl-Johan Illman ser den judiska historien uppdelad i fyra tidsperioder:

1. gamla tiden, ca 70–600
2. medeltiden, ca 600–1500
3. nya tiden I, ca 1500–1780
4. nya tiden II, ca 1780–1980

Periodiseringen grundar sig i detta fall framför allt på förändringar i världshistorien, till synes mindre på händelser i den judiska historien. Eftersom judarna var splittrade och inte erfor en gemensam utveckling, är denna periodisering den enda möjliga, och den omfattas av de flesta forskarna, trots att sådana händelser som Förintelsen och uppkomsten av staten Israel hamnar i skymundan. Man bör understryka att författaren är medveten om dessa problem och skriver, med rätta, att i vissa avseenden "... den judiska medeltiden sträcker sig

ända till slutet av 1700-talet" [s. 49], trots att denna tid enligt periodiseringen hör till övergångsperioden mellan den nya tiden I och den nya tiden II.

Till de mest lyckade sidorna i boken hör de som beskriver det religiösa livet, utvecklingen av både teologiska och icke-teologiska åskådningar, inklusive filosofin. Mindre uppmärksamhet ägnas sociala strukturer, liksom den östeuropeiska *shtetl* och dess komplicerade sociala problematik. Författaren är hemmastadd i västeuropeiska förhållanden, och därför har den tid, då det judiska livet huvudsakligen koncentrerades till Polen och Ryssland inte behandlats i lika hög grad. Framställningen om den västeuropeiska delen är nästan perfekt, men boken skulle vinna mycket på en utvidgning av informationen om judarna i Östeuropa. Undertecknad saknar t.ex. omnämnanden av sådana gestalter som Sholem Aleichem, Perez, Medem och med dessa sammanbundna problem.

Tapani Harviainen noterar att de judar, som flydde till Finland efter den ryska revolutionen, blivit misstänkta för att vara bolsjevikker, vilket var den allmänna uppfattningen. I samband med detta anser recensenten att vissa formuleringar hos Illman inte är speciellt lyckade: det judiska livet i Ryssland var inte uppdelat bara mellan kommunismen och sionismen [s. 91]—före revolutionen finner man judar i alla socialistiska och liberala partier, inklusive de konstitutionella demokraterna (kadeterna). Speciellt stort stöd gav det judiska proletariatet och den judiska intelligentsian åt mensjevikerna. I samband med detta vore det kanske lämpligt att också nämna deras ledare Cederbaum-Martov. Vidare har jag svårt att hitta någon judisk medlem i det sovjetiska kommunistpartiets ledning på 1960-talet [s. 92].

Om man beaktar det stora fält som boken täcker, finns det överraskande få sakfel i den. Med tanke på att boken bör få en ny upplaga och en större spridning skulle jag vilja nämna några av de fel, som bör rättas till. Babij Jar är förknippat med Kiev, inte Odessa [s. 107]. En viktig händelse som förtjänar ett omnämnande i framställningen är den deportation som Sovjetunionen genomförde 1939–41 i de nyrödade områdena. Av en och en halv million de-

porterade var en tredjedel judar. Hälften av dem miste livet—en händelse som ofta kommit i skymundan av Förintelsen. Någonstans bör också pogromen i Kielce (Polen 1946) uppmärksammas. De judiska läkare som arresterades under Stalins antisionistiska kampanj miste dock sina liv [s. 107].

Jag har full förståelse för de forskare som numera är ytterst återhållsamma i sin kritik av olika sidor av judendomen, såväl i det förflutna som i nuet. Trots förståelsen anser undertecknad att det vore lämpligt att notera också de sidor i den judiska ortodoxin som hindrade samhällets utveckling och anpassning till de nya tiderna. Detta skriver jag med anledning av hassidismen, ty den bild som skapats av Perez och Buber strider mot den verkliga rörelsen.

Dessa anmärkningar berör inte min generella uppfattning att den svenskspråkiga läsa-

ren har fått en värdefull bok, och recensenten har redan haft nytta av den.

Judenheten i Finland belyses i en kort uppsats av Tapani Harviainen. Judarna därstädes är en marginell grupp. I likhet med alla sådana grupper är också de finska judarna verkligen intressanta, ty de skapar en icke förtäcktlig möjlighet att testa såväl det samhälle i vilket de befinner sig, som det de tillhör. Därför läses Harviainens bidrag med stort intresse också av den som är rätt avlägsen från de specifikt finska problemen.

Bilagan om den judisk-kristna dialogen är en klok och noggrann sammanfattning av ett av världens mest smärtsamma problem, med stor betydelse för båda i dialogen inblandade parter.

Józef Lewandowski